

PAPER

O ‘ZBEK ADABIYOTIDA MODERNIZM: SHAKLLANISHI VA NAMOYON BO ‘LISHI

Abdusattarova Mushtariy Abdurauf qizi^{1, *}

¹Qo ‘qon universiteti Andijon filiali talabasi

* Mushtariy1@gmail.com

Abstract

Mazkur maqolada o ‘zbek adabiyotida modernizm tushunchasining shakllanishi va uning namoyon bo ‘lishi tahlil qilinadi. Modernizmning umumiy xususiyatlari, G ‘arb adabiyotidagi taraqqiyoti va o ‘zbek adabiyotidagi ifodalanish shakllari chuqur o ‘rganiladi. Shuningdek, Cho ‘lpon, Abdulla Qodiriy, Fitrat, G ‘afur G ‘ulom kabi ijodkorlarning asarlarida modernistik unsurlar qanday aks etgani haqida batafsil ma’lumot beriladi. O ‘zbek adabiyotida modernizm va postmodernizm o ‘rtasidagi bog ‘liqlik ham tahlil qilinadi.

Key words: Modernizm, postmodernizm, o ‘zbek adabiyoti, Cho ‘lpon, Abdulla Qodiriy, Fitrat, G ‘afur G ‘ulom, ong oqimi, subyektivizm, eksperimental adabiyot.

Kirish

Adabiyot, inson tarixida doimo yangilanish va o ‘zgarishning ajralmas qismiga aylangan. Har bir davr o ‘zining falsafiy qarashlari, ijtimoiy va madaniy holatlari bilan adabiyotga ta’sir ko ‘rsatgan. Adabiyot nafaqat o ‘z davrining holatini aks ettiribgina qolmay, balki uning yangi shakllarini ham yaratdi.

Adabiyotlar tahlili va metodlar

XX asr tongotarida dastlab jamiyatning kayfiyat- dunyoqarashida, so ‘ng tasviriy san’at va adabiyotda Yevropada paydo bo ‘lgan adabiy oqim hisoblanadi. Bu degani adabiyotda yangi bir harakat, modernizm, paydo bo ‘ldi. Modernizm (italyancha modernism – “zamonaviy, yangi”) ; lotinchadan kelib chiqqan modernus – “zamonaviy, yangi”). Olimlar modernizmning paydo bo ‘lish vaqtini turli xil ko ‘rsatishadi. Ayniqsa, uning ijodkor badiiy tafakkuriga ta’siri Birinchi va ikkinchi jahon urushlaridan keyin keskin kuchayib borgan. Porloq kelajak qurish orzusi bilan yashayotgan insoniyat urushlari vaqtida million–million begunoh turdoshining yostig ‘i quriganini o ‘z ko ‘zi bilan ko ‘rdi.

Natijada u bu dunyoni tadbirlar bilan kuzatib bo ‘lmaydi deb butun e’ tiborini botinga qaratadi. “Inson real hayotda emas, balki hayoladagina baxtli bo ‘la oladi” degan qarash modernizmning

paydo bo ‘lishi va rivojlanishiga katta turtki bo ‘ldi deyiladi ayrim fundamental manbalarda. XIX asrning ikkinchi yarmi, XX asrning 50–60–yillarida Yevropa, AQSH adabiyoti va san’atida rivoj topgan oqim va yo ‘nalishlarning umumiy nomi.

Dastlab, Fransiyada tashkil topgan simbolizm, akmeizm, impressionizm (masalan, 1863–yili Parijda ochilgan “Xo ‘rlanganlar saloni”) vakillari, musiqada K.Debyussi, M.Ravel kabi kompozitorlar ijodiga nisbatan qo ‘llangan. Modernizm dekadentlik termini bilan ham yuritilgan. Badiiy ijodning an’analardan voz kechish, ijodkor o ‘z shaxsiy kechinma, taassurot va tasavvurlarini ustun qo ‘yishi, badiiy shakllarni yangilash jarayoniga alohida ahamiyat berish ular ijodiga xos bo ‘lgan xususiyatlardir. Modernizm vakillari realizmga qarshi kurashdi, klassitsizmga xos bo ‘lgan ijodiy tamoyillarni inkor etishga intildi. Realizm borliqni haqqoniy aks ettirishni da’vo qilsa, modernizm yangi reallik yarataman dedi. Chunki u mavjud reallikni tuzatib bo ‘lmaydi deb hisoblaydi.

Modernizm olamni xaos deb bildi va undan qochdi. Tashqi dunyoda go ‘zallik yo ‘q, uni botindan qidirish kerak deb o ‘yladi. Shu bilan birga, antroposentrik gumanizmni, ya’ni insoniyat psixologik jihatdan termoyadro urushini boshdan kechirdi, lekin uning o ‘zi tirik qoldi. Shuning uchun ham inson “yonga qolgan” hayotining zavq–u shavqqa, o ‘yinga boy o ‘tishini istab postmodernizmni yaratdi: endi u dunyodagi hamma narsani, jumladan, san’at–u adabiyotni ham o ‘yinga aylantirmoqchi bo ‘ladi va h.k.

Aytilgandan ko ‘rinib turibdiki, modernizm va postmodern-

izm kabi san'at va adabiyot yo'nalishlari o'ta serqirra, murakkab hodisalardir. Ayni paytda, ular bugungi dunyo kayfiyatini ko'proq aks ettirganligi bois zamonaviy inson e'tiboridagi oqimlar ekanidan ham ko'z yumib bo'lmaydi. Bu borada, ayniqsa, jahon va o'zbek yoshlarining avangard oqimlarga bo'lgan alohida qiziqishini yodda tutish kerak. Demak, modernizm va post-modernizmning o'ziga yarasha yutuq va kamchiliklarini nazarda tutgan holda ular bilan bog'liq butun boshli qarashlar tizimini, bu tizimlar vujudga keltirgan san'at va adabiyotni o'rganish davr taqazosidir.

Modernizm adabiyotda yangi estetik paradigmalarni yaratdi. Yozuvchilar an'anaviy struktura va qoidalardan voz kechib, o'z asarlarida inson ongining murakkabliklarini aks ettirishga intildilar. Bu esa adabiyotning yangi yo'nalishlarini ochib berdi. Inson ruhiyatining murakkab tomonlarini o'rganish va ularni badiiy obrazlar orqali aks ettirish, modernist adabiyotning eng muhim yutuqlaridan biri bo'ldi.

Bundan tashqari, modernizmning estetikasi adabiy tilga yangi yondashuvlarni olib keldi. Adabiy obrazlar va ularning ichki kechinmalari orqali inson ruhiyatining nozik tomonlarini tasvirlaydi. Yozuvchilar o'z asarlarida qahramonlarning ichki hayotini, ularning ongi va sub'yektiv dunyo qarashlarini ochib berish uchun yangi stilistik usullarni yaratdilar. Bu usullar zamonaviy adabiyotda inson ruhiyatini chuqurroq tahlil qilish va ifodalash imkoniyatlarini ochdi.

Misol uchun, Frants Kafkaning "Metamorphosis" asarida bosh qahramon Gregor Zamza o'zining ichki kechinmalarini, begonalashuvini va insoniy qadr-qimmatini yo'qotganlik hissinin tasvirlash orqali zamonaviy insonning ichki iztiroblarini ochib berdi. Kafkaning bu asari modernizmning inson ichki dunyosini o'rganishga qaratilgan harakatlarning yorqin misolidir.

Tahlil va natijalar

Modernizmning janrlarga ta'siri ham sezilarli bo'ldi. Yozuvchilar an'anaviy roman, hikoya va she'riyat janrlarini qayta ko'rib chiqib, yangi janrlar yaratdilar yoki mavjudlarini yangi badiiy shakl bilan boyitdilar. Masalan, Jeyms Joysning "Ulyss" romani an'anaviy roman janridan tubdan farq qiladi, chunki unda voqealar tasviri o'rniga ahramonlarning ichki monologlari va ong oqimi orqali hikoya qilinadi. O'zbek adabiyotiga modernizmning kirib kelishi yoki ta'siri borasida olimlarimizning qarashlari turlicha. Xususan, professor U.Normatov o'tgan asrning 20-yillarida Cho'lpon, Qodiriy, Fitrat, Botu, Oybek kabi ijodkorlar G'arb modernizmidan kuchli ta'sirlanganini ta'kidlab o'tadi. Filologiya fanlari nomzodi M.Yo'ldosheva ham o'z tadqiqotida jaddi adabiyotiga xos ba'zi xususiyatlar o'zbek adabiyotida XX asr boshlaridayoq bo'y ko'rsatganidan darak berishini aytadi.

M.Xolbekov esa modernizm o'zbek adabiyotiga o'tgan asrning 80-yillaridagina kirib kelgan degan fikrni ilgari suradi. Umumman modernizmga xos xususiyatlarning adabiyotimiz tarixining turli davrlarida uchratish mumkinligini ko'plab olimlarimiz tasdiqlaydilar. Adabiyotshunoslikda yangi hodisaga nisbatan qarashlarning turlicha bo'lishi tabiiy, albatta. Ammo, bizningcha, adabiy yo'nalishning muayyan davrga xosligi unga tegishli xususiyatlarining uchratish turishi bilan emas, balki butun bir ijtimoiy guruhning shu yo'nalishga xos ijodiy kayfiyatda ekani bilan belgilanishi kerak. Shu ma'noda biz M.Xolbekov ko'rsatgan davr (80-yillar)ni o'zbek adabiyotiga modernizmning kirib kelish davri deb hisoblaymiz.

Shoirlarimiz olam, odam haqida avvalgidan yangicha fikrlash mumkinligini angladilar va o'zlari ham yangi poetik obraz yarata boshladilar. Poeziyada lirik qahramonni tasvirlash tamoyillaridan ham jiddiy yangilanishlar ro'y berdi. Modernizm yo'q joydan tasodifan paydo bo'lib qolgan emasdi. Bu she'riyat ko'p ming yillik milliy badiiyatimizning mantiqiy davomi va me'rosxo'ri edi. O'zgacha shakllanish va taraqqiyot tamoyillariga ega istiqloqlar she'

riyatining qator o'ziga xosliklari mavjuddirki, ayni shu xususiyatlar unga milliy nazmimiz taraqqiyotidagi alohida bosqich sifatida qarash imkonini beradi.

Modernizm adabiyotida inson qatlamlarini tadqiq etish, odam ruhiyatidagi boy, olis va rangin iqlimlarni poetik kashf etishga intilish kuchayadi. Unda ko'ngilni tozalashga alohida e'tibor qaratiladi. Bu she'riyat izlanishlari miqyosi kengayganligi bilan xarakterlanadi. Unda chiqish va botish adabiyotidagi samarali tajribalarni o'rganish va boyitishga intilish g'oyat kuchaydi. Ifodada to'liq erkinlikka intilish istagi o'zbek modern she'riyatida yangi shakllarga ehtiyoj uyg'otganligi uchun shakliiy imkoniyatlarni kengaytirish yo'lidan borilmoqda.

O'zbek modernist adiblaridan ilk va ta'sirchan Abdulhamid Cho'lpon edi. Uning asari shaxsiy erkinlik, ekzistensial kurash, an'ana va zamonaviylik o'rtasidagi to'qnashuv mavzulari bilan chuqur bog'liqlikni aks ettirdi. Uning "Kecha va Kunduz" romani parcha-parcha hikoya qilish, psixologik introspeksiya, qahramonning ichki ziddiyatlariga e'tibor qaratish bilan ajralib turadigan modernistik adabiyotning yorqin namunasidir.

XX asrning eng muhim namoyondasi Abdulla Qodiriy bo'lib, uning "O'tgan kunlar" tarixiy romanida modernistik estetikaga mos keladigan innovatsion hikoya tuzilmalari kiritilgan. Romanida asosan realistlik asar bo'lsa-da, modernistik adabiyotning o'ziga xos belgilaridan biri bo'lgan ironiya, o'z-o'zini aks ettirish va chuqur psixologik xarakter rivojlanishini o'zida mujassam etgan. Qodiriyning tarixiy voqealar tasviri shunchaki o'tmishni hikoya qilish emas, balki tarix bilan tanqidiy munosabatda bo'lish, an'anaviy qadriyatlarni shubha ostiga qo'yish va qat'iy ijtimoiy tuzilmalar oqibatlarini ko'rsatishdir.

G'ulom ham o'zbek modernistik adabiyotining shakllanishida, xususan, satirik asarlari va she'riyat orqali katta ro'l o'ynaydi. Uning mashhur asari "Shum bola" hazil, parchalanish va ijtimoiy tanqidning uyg'unligini ko'rsatib, an'anaviy hikoya qilish usullarini qiyinlashtiradi. Qahramonning isyonkor tabiati va hikoyaning epizodik, chiziqli bo'lmagan tuzilishi an'anaviy shakllarni dekonstruksiya qilish va sub'ektivlikka urg'u berishga qaratilgan modernistik tendensiyani aks ettiradi.

O'zbek modernistik adabiyotida timsollar hal qiluvchi o'rinni tutgan. Yozuvchilar siyosiy zulm, ijtimoiy adolatsizlik va shaxsiy kurashlarni sharhlash uchun allegorik tildan foydalanadilar. Cho'lponning kecha va kunduzni metafora sifatida qo'llashi, G'ulomni isyonkor bolalarni tasvirlashi, Qodiriyning tarixiy shaxslarni tanqidiy tasvirlashi O'zbekistonda modernistik adabiyotning ramziy va bilvosita hikoyachilikni zamon voqealigini tanqid qilish vositasi sifatida qabul qilganligini ko'rsatadi.

O'zbek adabiyotida modernizm ta'siri qiyinchiliklardan holi emas edi. Sovet mafkuraviy nazorati adabiy so'zlarga cheklovlar qo'ydi va ko'plab modernist yozuvchilar, jumladan, Cho'lpon, Abdulla Qodiriy qatl qilindi. Bu qatag'on O'zbekistonda modernistik adabiyotning to'liq rivojlanishini cheklab qo'ydi, ammo uning merosi sovet va postsovet adabiy manzaralari cheklovlari doirasida shakl va ma'noda tajribalarini davom ettirgan yozuvchilarning keyingi avlodlarida saqlanib qoldi.

Xulosa

Xulosa qilib aytganda, Modernizm adabiyotda nafaqat yangi estetik paradigmalarni yaratdi, balki butun adabiy tafakkur tarzini o'zgartirdi. Ushbu harakatning asosiy maqsadi inson ruhiyatining murakkab va nozik tomonlarini badiiy jihatdan chuqur o'rganish edi. An'anaviy hikoya usullaridan cheklanish va ichki monologlar, oqim texnikalari kabi yangi usullarning qo'llanilishi inson ongi va hissiyotlarini badiiy obrazlar orqali yuksak darajada tasvirlash imkonini berdi.

LITERATURE

1. QODIROV, A. (2025). BADIY ASAR TAHLILI VA DIN INTEGRATSIYASI: (Alisher Navoiy ijodi misolida). Hamkor konferensiyalar, 1(11), 386-388.
2. Qodirov, A. (2014). USLUB ADABIYOTSHUNOSLIKNING MUHIM KATEGORIYASI SIFATIDA. University Research Base, 857-860.
3. Abdulazizbek, Q. (2024). USLUB ADABIYOTSHUNOSLIKNING MUHIM KATEGORIYASI SIFATIDA. Talqin va tadqiqotlar ilmiy-uslubiy jurnali, 2(42), 144-149.
4. Qodirov, A., Inomjonova, M., Olimova, X. (2025). ADABIYOTSHUNOSLIKDA BADIY ASAR TILI VA BADIY NUTQ USLUBI. Наука и технология в современном мире, 4(5), 36-38.
5. O' G' Li, Q. A. L. (2023). ADABIYOTSHUNOS USLUBI HAQIDA (DILMUROD QURONOV IJODI MISOLIDA). World of Philology, 2(2), 46-50.
6. Kobilova, Z. B. (2021). Amiri and fazliy. Asian Journal of Multidimensional Research, 10(9), 271-276.
7. Kobilova, Z. (2022). Image of a Drinker and a Hermit in the Amir Al-Ghazali. EUROPEAN JOURNAL OF INNOVATION IN NONFORMAL EDUCATION, 2(4), 173-176.
8. Qobilova, Z. (2020, December). THE ARTISTIC-AESTHETIC EFFECT OF AMIRI'S POETRY SCOPE. In Конференции.
9. Haliljonovna, S. K. (2024). PSYCHOLOGICAL POSSIBILITIES OF FORMING INTERESTS IN VISUAL ARTS IN PRESCHOOL CHILDREN. Galaxy International Interdisciplinary Research Journal, 12(3), 438-442.
10. Жахонгирова, Тамила; ,ЭВОЛЮЦИЯ НЕГАТИВНЫХ ЭМОЦИЙ В АНГЛИЙСКОЙ ЛИТЕРАТУРЕ: СЕМАНТИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ,Ta'limning zamonaviy transformatsiyasi,11,2,18-20,2024,
11. Andreyevna, Jaxongirova Tamila; ,CURRENT TRENDS AND DEVELOPMENT FACTORS IN THE APPLICATION OF DIGITAL TECHNOLOGIES IN EDUCATION,Ta'limda raqamli texnologiyalarni tadbiq etishning zamonaviy tendensiyalari va rivojlanish omillari,28,1,230-233,2024,
12. Khabibullaeva F.K. The Problem of Adequacy in Russian Translations of A. Kadiri' s novel "The Past Days" . Toronto. Design Engineering. 2022. –P. 6091-6101.
13. Abdullaevna, K. G. (2024). TRANSLATION CHALLENGES IN SCIENTIFIC AND TECHNICAL TRANSLATION WITH A FOCUS ON TERMINOLOGICAL DICTIONARIES. Science and innovation, 3(Special Issue 34), 178-181.
14. Toshboyeva, O. (2024). THE TERMINOLOGY, GENESIS, AND LINGUISTIC FOUNDATIONS OF "BRAND NAMES" IN THE WORLD OF LINGUISTICS. University Research Base, 992-995.